

De Jeu vaak zowel kenmerken noemt die uitsluitend voor vrouwen gelden als algemene kenmerken, vertroebelt het beeld soms. Zo verklaart ze het feit dat vrouwen minder wereldlijke dan geestelijke poëzie publiceerden enerzijds door het gebrek aan scholing bij vrouwen, en het daardoor veroorzaakte gebrek aan kennis van het Latijn en het klassieke erfgoed. Anderzijds stelt ze dat het aan het begin van de zeventiende eeuw nog helemaal niet gebruikelijk was om zelfstandige bundels wereldse lyriek in de volkstaal uit te geven, ook niet voor mannen. Zo blijft het onduidelijk of bepaalde bevindingen over vrouwenliteratuur aan het genre of aan gender moeten worden toegeschreven, of misschien wel — en daar besteedt De Jeu helemaal geen aandacht aan — aan de kwaliteit van het werk.

Had De Jeu zich iets meer op het 'specifiek vrouwelijke' gericht, dan waren ook de vaak leuke aanzetten tot het signaleren van kenmerken van vrouwenliteratuur die voor alle tijden gelden, wellicht beter uit de verf gekomen. Zo komt bij zeventiende-eeuwse schrijfsters het beschikken over een eigen werkkamer nogal eens aan de orde als voorwaarde voor het schrijverschap. De Jeu vergelijkt dit op een bepaald moment met de *room of one's own* die Virginia Woolf aan het begin van de twintigste eeuw voor schrijfsters bepleit (46), maar werkt de gedachte niet verder uit. Het leggen van zulke verbanden is echter uiteraard niet het doel van haar studie. De Jeu heeft in *'t Spoor der dichtersessen* heel wat onbekende of vergeten 'zusjes van Shakespeare' — om met Virginia Woolf te blijven spreken — boven tafel weten te halen en ze een plaats gegeven in de (literatuur)geschiedenis.

Jaconelle Schuffel

J. A. Kamermans, *Materiële cultuur in de Krimpenerwaard in de zeventiende en achttiende eeuw. Ontwikkeling en diversiteit* (Dissertatie Wageningen 1999, AAG Bijdragen XXXIX; Wageningen: Afdeling agrarische geschiedenis, Landbouwuniversiteit, Hilversum: Verloren, 1999, 404 blz., ISBN 90 5808 014 5 (LUW), ISBN 90 6550 062 6 (Verloren)).

Deze dissertatie valt geheel in de traditie van de landbouwgeschiedenis te Wageningen: een uitgave in de beroemde AAG Bijdragenreeks, een kwantitatief opgezette studie en een beperkte regio — ditmaal de Krimpenerwaard — als onderzoeksterrein. Eveneens conform de Wageningse stijl van geschiedschrijving is er veel aandacht aan bronnenkritiek besteed en getuigt het gehele werk van een grote degelijkheid en breedheid van aanpak.

Na een beknopt historiografisch onderzoek, waarin een zeer heldere en nuttige uiteenzetting wordt gegeven over de nationale en internationale ontwikkelingen op het gebied van boedelinventarisonderzoek en/of studies over de consumptiegeschiedenis formuleert Johan Kamermans een probleemstelling die een beetje tussen al die stromingen en opvattingen in ligt. Als ik het goed begrepen heb, gaat het om de sociale betekenis van de consumptie binnen de verschillende sociale groeperingen in de Krimpenerwaard in het licht van de globalisering, ofwel de grote veranderingen op het gebied van de consumptie in de gehele westerse wereld. In de praktijk blijkt de auteur in grote lijnen vooral de methoden en vraagstellingen te volgen van het proefschrift van Anton Schuurman uit 1989 over de materiële cultuur in de negentiende eeuw.

Hoezeer de Krimpenerwaard deel uitmaakte van de economische structuur van het sterk gecommercialiseerde Hollandse platteland wordt duidelijk in het tweede hoofdstuk. Veeeteelt en de verbouw van hennep domineerden de landbouwproductie, maar toch vonden de meeste bewoners van deze polder hun middel van bestaan in de arbeidsintensieve steenbakkerijen en de zalmvisserij. Hoewel de boeren in dit gebied sterk getroffen werden door de veepest, overstro-

mingen en andere misère in de periode tussen 1650 en 1750, zal jammer genoeg later blijken dat dit gegeven verder bij de behandeling van de materiële cultuur niet bij de analyse wordt betrokken. Eveneens nadelig voor de analyse, maar dat ligt aan het gebrek aan bewaard gebleven bronnen, is de sterke ondervertegenwoordiging van de vissers en de arbeiders uit de steenbakkerijen bij het onderzoeksbestand.

Maar goed, de problematiek van de bronnen en de representativiteit ervan worden uitgebreid in het methodologische hoofdstuk behandeld. Bij een beschouwing over de betrouwbaarheid van boedelinventarissen gaat de auteur nauwgezet te werk. Bij alle systematische onderzoeken met boedelinventarissen vormt dit een steeds wederkerend probleem, waarover al vele mensen hun hoofd hebben gebroken. Johan Kamermans voert zoveel nuances aan en brengt zoveel mogelijke gebreken van de bron te berde, dat de lezer zich gaat afvragen of het nog wel een bruikbare bron is voor onderzoek. Geen enkele historische bron is perfect, moetje maar denken. Bij de afwegingen om een representatieve steekproef te maken voor een boedelinventarissenonderzoek kunnen wel tientallen factoren meespelen, zoals vermogen, sekse, beroep, periode, gezinssamenstelling, leeftijd, woonomstandigheden, sociale status, mogelijke erfenissen. Zelfs wanneer die gegevens beschikbaar zijn dan zou men nog betere en verfijndere invalshoeken kunnen bedenken. *Count your blessings* en maak gewoon een keuze. Na veel wikken en wegen doet de auteur dit ook, maar als lezer krijg je na al zijn bedenkingen de neiging om aan alles te gaan twijfelen. Een echt probleem vormde het schaarse bronnenmateriaal voor de zeventiende eeuw, terwijl uiteindelijk juist in die periode de meest spannende veranderingen werden gevonden.

Binnen de strakke regels van zijn eigen methode volgen in de volgende hoofdstukken berekeningen over het bezit van de verschillende sociale groeperingen of vermogensklassen. Resultaten van een langdurige arbeidsintensieve bewerking van de bronnen, uiterst precies en consciëntieus uitgevoerd. Soepeler gaat de schrijver om met zijn methode bij de bestudering van kleding, al ventileert hij ook daar vele twijfels over de betrouwbaarheid, de interpretatie en de volledigheid van de bron.

Een belangrijke vondst na alle berekeningen is het verschil in bezit tussen de boeren en de middenstanders. Beide groepen doen mee aan de consumptie van nieuwe koloniale producten, en daardoor verschilden zij niets van de stadsbevolking. Volgens zijn bevindingen gingen de boeren zich stads kleden en ontstond in de Krimpenerwaard toentertijd geen klederdracht. Maar de boeren gedroegen zich veel zuiniger dan de middenstand (ten tijde van de veepest geen wonder!). Nog spannender is de constatering dat al in de zeventiende eeuw bij alle groepen sprake was van een toename van het comfort en van het bezit aan luxeproducten. Waarom blijft in het ongewisse. Het is spijtig, dat de auteur dit echt niet toetst aan de door hem besproken theorie van de 'industrious revolution' van Jan de Vries of aan de hier haaks op staande visies over het ontstaan van de consumptierevolutie in de achttiende eeuw.

Deze dissertatie bevat zoals hierboven vermeld, veel verrassende resultaten. Toch is het geen boeiend leeswerk, om twee redenen: de onderzoeker is uiterst voorzichtig, en durft door zijn groot gevoel voor nuanceringen geen boude uitspraken te doen. Misschien is het ook teleurstellend dat de schrijver mede hierdoor niet echt met een nieuwe visie komt of de wetenschap uitdaagt met een nieuwe stelling.

G. Noordenbos, *Vrouwen in de academies van wetenschappen. Van uitsluiting tot uitzondering* (Zutphen: Walburg pers, 2000, 264 blz., f49,50, ISBN 90 5730 089 3).

Met haar onderzoek naar de positie van vrouwen in de wetenschap waagt Noordenbos zich voor het eerst met twee voeten op historisch terrein. Noordenbos, van huis uit onderwijs- en opvoedkundige, promoveerde in 1987 op een onderzoek naar culturele en seksespecifieke factoren in de ontwikkeling van anorexia nervosa en publiceerde vervolgens over de ontwikkeling, preventie en behandeling van eetstoornissen en vrouwen in medische professies.

Het eerste deel van *Vrouwen in de academies van wetenschappen. Van uitsluiting tot uitzondering* behandelt de ontstaansgeschiedenis van de academies in de verschillende Europese landen en met name de plaats van vrouwen daarin. In de zeventiende eeuw droegen vrouwen uit aristocratische kringen — weliswaar meestal dankzij de instrumenten en connecties van mannelijke familieleden — bij aan de ontwikkeling van kennis. Ook hadden vrouwen toegang tot de salons waarin wetenschappelijke bevindingen werden bediscussieerd. Naarmate de professionalisering en institutionalisering van wetenschap vorderden, werden in de zeventiende en achttiende eeuw in steeds meer Europese landen academies van wetenschappen opgericht. Dat deze aanvankelijk hun deuren gesloten hielden voor vrouwen, verklaart Noordenbos onder andere aan de hand van het toenmalige filosofische en maatschappelijke discours dat vrouwen naar de privé-sfeer verbande én de expliciete band van de academies met het universitaire onderwijs, waarvan vrouwen uitgesloten waren. De academies werden met hun nadruk op empirie steeds meer de formele, 'mannelijke' tegenpool van de informele, 'vrouwelijke' salons met een meer literair karakter. In veel Europese landen duurde het tot ver in de twintigste eeuw voordat de eerste vrouw het lidmaatschap van een academie verwierf. En Nederland hoorde zeker niet bij de koplopers.

In het tweede deel van het boek gaat Noordenbos in op het leven en werk van de vrouwelijke leden van de Koninklijke Nederlandse academie van wetenschappen (KNAW). Vijftien vrouwen passeren de revue, van de scheikundige Carolina H. MacGillavry die in 1950 als eerste vrouw tot lid werd gekozen, tot Olga Wijers die sinds 1997 lid is van de Afdeling letterkunde van de KNAW. Noordenbos concludeert dat ondanks de voor mannen en vrouwen gelijke toegangswegen tot universiteit en doctoraat, wetenschappelijke instituties vandaag de dag nog steeds allerlei vormen van in- en uitsluiting kennen. Zo wijst ze op het feit dat vrouwen met kinderen, die minder tijd aan onderzoek kunnen besteden en minder onderzoekservaring in het buitenland op kunnen doen, beperkte loopbaanmogelijkheden hebben.

Noordenbos steekt niet onder stoelen of banken dat zij met haar boek wil bijdragen aan het bestrijden van de ondervetegenwoordiging van vrouwelijke wetenschappers in hogere posities. Niet zozeer fascinatie voor historische ontwikkelingen, als wel onvrede met de huidige positie van vrouwen in de wetenschap is haar drijfveer. Daar is op zich niets mis mee, ware het niet dat de historische context vaak opvallend afwezig is in het boek. Zo stelt Noordenbos dat in de zeventiende eeuw vrouwen uit de elite goed voorzien waren van wetenschappelijke literatuur, omdat er speciale wetenschappelijke publicaties voor vrouwen verschenen. Een dergelijke redenatie roept bij de kritische lezer meer vragen op dan zij beantwoordt. Wie vormden 'de elite' in die periode? Voor wie was die 'vrouwenliteratuur' precies bedoeld, voor welke groepen was zij toegankelijk en door wie werd zij daadwerkelijk gelezen? Waaruit bestond de vertaling van 'mannenliteratuur' naar 'vrouwenliteratuur' en wat zegt dat over het denken over mannelijkheid, vrouwelijkheid en seksevenhoudingen in die periode? Werd er actie ondernomen om 'mannenliteratuur' uit de handen van vrouwen te houden? En werd 'vrouwenliteratuur' ook door mannen gelezen?

In het boek worden vergelijkbare gebeurtenissen in verschillende landen beschreven, maar